

Віта ЛОТОЦЬКА

САКРАЛЬНІСТЬ МОТИВІВ РОСЛИННОГО СВІТУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЛАСТИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ

Розглядаються особливості втілення ідеї сакральності до-вкілля в образах рослинного світу на основі прикладів українських творів мистецтва. Дослідження системи флористичних мотивів з метою виявлення ключових світоглядних та художньо-естетичних основ творчості народних і професійних майстрів є одним із актуальних питань у вітчизняному мистецтвознавстві. Акцентовано увагу на квіткових мотивах, які є найбільше поширеними образами рослинного світу у мистецтві. Результати дослідження підтверджують, що для українських митців художнє осмислення простору набувало сакрального значення і рослинні символи сприймалися ними як образ ідеального довілля.

Ключові слова: сакральність довілля, народні традиції, квітка, ікона, семантика, українське пластичне мистецтво.

Рослинні символи є частиною культури народу, відображаючи його історію, середовище проживання, вірування, традиції, особливості побуту, духовні цінності та ідеали. Виключне багатство української флори обумовлене різноманітністю природно-кліматичних умов, є невичерпним джерелом натхнення для художників, а рослинна символіка активно застосовується у різних видах мистецтва.

Актуальність дослідження зумовлена важливою роллю образів рослинного світу у створенні та художній репрезентації національної картини світу українськими митцями, пошуками форм гармонізації життя людини і природи в рамках нової екологічної парадигми та відсутністю системного аналізу даної проблеми. Дослідження системи флористичних мотивів у культурі звернене також до характеристики певних національних домінант у вітчизняному мистецтві.

Можна виокремити кілька основних сфер наукових досліджень, у межах яких осмислюється значення символічних образів рослинного світу. Для дослідження генези та символіки рослинних зображень у давніх творах мистецтва важливу роль відіграє праця К. Сосенка «Праджерело українського релігійного світогляду». Досліджуючи семантику українських народних картин, насичених мотивами природи, мистецтвознавець О. Найден вбачає в них прадавню символіку, вияви народно-міфологічної свідомості. Зображення райського саду, світового дерева в українській народній картині відтворюють світорозуміння нашого народу. Рослинні мотиви в пластичних видах українського народного мистецтва розглядає М. Селівачов, вказуючи на те, що фітоморфні мотиви посідають провідне місце в українській орнаментиці. Конструкцію квітки як складової українського рослинного орнаменту в різних видах народного мистецтва досліджує М. Юр.

Семантичні особливості використання рослинних мотивів та еволюція рослинних форм в орнаментиці творів українського іконопису розглядаються у дослідженнях О. Тріски, Д. Янковської, О. Осадчої. Уподобання майстрів зображати рослинні орнаменти на іконах мистецтвознавець Л. Попова пов'язує з тим, що символіка флори вкорінена у традиційній свідомості українського народу.

Специфіку квітчанья як явища художньої культури, що пов'язане із сакральною обрядовістю, в контексті розвитку від міфопоетичної епохи до сьогодення досліджує М. Федущак.

Метою статті є аналіз образу рослинного світу та його сакральної символіки в українському пластичному мистецтві.

Багатовіковий уклад життя людей, починаючи з глибокої давнини, був пов'язаний зі світом природи. Таке ставлення змушувало їх з великою увагою ставитися до природи, оскільки вона завжди була основою духовного розвитку народу і морального піднесення людини. І якщо образи рослинного світу у міфології, будучи універсальними образами для різних культур, виконували світоглядну функцію, то релігійний світогляд уже пов'язаний з флористичними образами, що є символічними та становлять божественне. Ціннісне осмислення відносин людини з природою на рівні повсякденної свідомості виражається в її духовно-практичному перетворенні в інший, відмінний від реальності, уявний, ідеальний світ, образи якого определнені в міфології, релігії та мистецтві.

З найдавніших часів одним із кращих засобів вираження людських почуттів у повсякденному житті є квіти, які традиційно несуть в собі не лише естетичні емоції, але й здійснюють певний зв'язок зі світом прекрасного, є джерелом натхнення, творчих ідей і душевної рівноваги.

Вважають, що мистецтво прикрашання квітами зародилося ще у верхньому палеоліті, коли людина була тісно пов'язана з природою. З плином часу ставлення до рослинного світу змінювалося, його значення і символічність набували нового змісту. Дослідниця квітчання М. Федущак однією з причин його виникнення вважає те, що у природі люди шукали не лише матерію, а й духовну суть і синхронність фенологічних змін рослини з космічним циклом [13, с. 12—13]. Найдавнішими та найсуттєвішими для українців є сільськогосподарські традиції, які відображають увесь колорит та своєрідність побуту та культури нашого народу. Землеробство, священне відношення до землі ще з тих часів сформувало основні ментальні особливості українця [14, с. 153]. Тому, виходячи з народного світосприйняття, цілком природним видається той факт, що улюбленим мотивом для українців є квітка. «Це усміх рослини, знак її глибинної суті, вершина щорічного циклу розвитку від зернини до плоду, що дасть нове насіння... квітка в народному мистецтві є одним із найзмістовніших його символів», — зазначає мистецтвознавець М. Селівачов [8, с. 173].

Так, квіти шанувалися в Україні споконвіку. Особливе ставлення і пошана до квітів проявляється в тому, що рослини застосовуються як декор храму, для освячення і в народній обрядовості, пов'язаній з релігійними святами, що свідчить про сакральність квіткової символіки у культурі українців.

Флоральна тематика об'єднує живопис художників минулих століть і сучасників, предмети декоративно-прикладного мистецтва, арт-об'єкти сучасних ландшафтних дизайнерів. Для кожного покоління квітка втілювала щось особливе.

Першоджерелом релігійного символізму рослин вважається Біблія, де рай постає у вигляді квітучого саду. Відтворення позему зі стилізованими квітами чи кущовими травами бачимо на іконах «Архангел Михаїл» (кін. XV ст.) із церкви Воздвиження в Дрогобичі, «Святий Микола» (XVI ст.), «Преображення» (XIV ст.) тощо. Зображення квітів у творах іконопису на різноманітні сюжети має знакове значення, оскільки увиразнює уявлення про рай як квітучий сад. Після вигнання Адама і Єви з Едему саме квіти нагадують нам про втрачену райську благодать і необхідність трепетного і бережливого ставлення до всього живого. Саме таку суть квітів визначають і слова святого отця Іоана Кронштадтського: «Квіти — це залишки раю на Землі» [18].

У добу Середньовіччя, коли монастирські сади були значно поширенішими, ніж світські, квіткова символіка відіграє особливу роль і набуває широкого розповсюдження. У цей період ставлення людини до природи було обумовлене, насамперед, християнським вченням про рай, тому й набуло глибокого змісту. У монастирських садах цвіли троянди, лілії, півонії, мальви, гвоздики, волошки, незабудки, маргаритки та інші. Деякі з них стали символічними.

Рослинний орнамент набув значного поширення і в оздобленні гравюр серед художників XVI ст., які намагалися через орнамент виражати і красу, і втаємничений символічний зміст. У багатьох оздобленнях гравюр з'являються троянди й лілії, акант і виноград, пальмові гілки, гранат. Відтворення місцевих видів рослин поряд із представниками флори південних країн зумовило появу в українському мистецтві «міжнародного» ренесансного орнаменту [11, с. 228].

Дослідники орнаментики творів українського іконопису пояснюють часте зображення рослинних форм саме тим, що символіка флори глибоко вкорі-

нена у традиційній свідомості українського народу. Серед мотивів декору українських ікон використовувалися такі стилізовані квіти, як гвоздика, тюльпан, троянда, лотос, крин-лілія [17, с. 836]. Так, троянда у ранньому християнстві символізувала Христа та його страждання. Згодом була проголошена символом чистоти і святості. У християнській іконографії червона троянда символізувала кров Христа і була атрибутом деяких святих і мучеників [17, с. 841]. Певні квіткові мотиви чітко запозичені з графічних зразків, зокрема, у сюжеті «Ісус Христос та Іван Хреститель в дитячому віці» малярі всіх осередків народної ікони на склі відтворюють гірлянди з трьох троянд [12, с. 150].

Лілія вважається символом чистоти і непорочності. Тому на іконах, які відтворюють сюжет Благовіщення, архангел Гавриїл завжди зображений з гілкою лілії («Благовіщення», друга пол. XVIII ст.). З цією ж квіткою, як символом чистоти, бачимо лики святих («Свята Анна», 1680—1685 рр.). З часом набуває поширення іконографія «Богоматір Нев'янучий цвіт» («Богоматір — нев'янучий цвіт», XVIII ст.). На іконі Богородиця на одній руці тримає Ісуса Христа, а в другій — білу квітку лілії.

Досить поширеним на українських іконах був мотив тюльпана. За переказами, саме в цій квітці було замкнене людське щастя, тому, на думку дослідників, тюльпан може символізувати також рай, у який людина не могла потрапити, аж поки не прийшов Христос і не відчинив ворота раю [7, с. 71].

Дослідниця народної ікони на склі О. Тріска також зазначає, що постійним та улюбленим елементом народного декору є рослинний. Часто він набував певного значення й трансформувався в іконографічний символ. Для ранніх українських творів народного іконопису характерні троянди й тюльпани, які згодом замінені схематичним дзвіночкоподібним мотивом [12, с. 129].

У часи бароко коштовні вбрання святих на іконах часто прикрашені квітами та рослинними орнаментами («Деїсис» 1760-ті рр., «Богоматір Одигітрія», XVIII ст., «Покрова», XVIII ст., «Великомучениці Анастасія та Іуліянія» 1740-ві рр., «Великомучениця Варвара», XVIII ст.). Дослідники зазначають, що в одному творі народного іконопису, зокрема буковинського стилістичного напрямку, спостерігається використання щонайменше двох квіткових елементів, один

з яких незначних розмірів, для тла, а другий — більший за розміром, для одягу [12, с. 125].

Варто відзначити, що в українській культурі «квітка» є поняттям не суто ботанічним, а семіотичним. Тому часто зображення квітів у мистецтві є досить умовним, без виражених ботанічних ознак, і визначити конкретний вид дуже важко.

Рослинні мотиви домінують в українському орнаменті, який походить з того давнього часу, коли був «семантично пов'язаний з сакральними факторами середовища», а рослина в народній творчості художньо трактувалася як стилізований, узагальнений знак-символ [6, с. 52, 58].

У народній творчості творче переосмислення, узагальнення і втілення у декорі природних форм сприяло розвитку різноманітного художньо-образного ряду, в якому квітка набувала абстрагованих форм. Цей різновид квітки не мав чітко виражених ботанічних ознак, а був продуктом фольклорно-естетичної селянської творчості, у якому поєднувалися абстраговані та натурні форми. Квіти були улюбленими елементами декору у розписах селянських скринь, мисників, полиць, тарілок тощо. Серед зображень, уподібнених натурним реаліям, перевагу віддавали мальві, троянді, маку, півонії, айстрі, ромашці, лілеї, тюльпану, дзвіночку, виконаним у живописній манері [15, с. 63].

Варто згадати і митців, котрі зверталися до ретельного відтворення форм рослинного світу і черпали своє натхнення з майже наукового знання природи. Так, у творчості К. Білокур квітка за характером зображення є реалістичною і не має зв'язків з орнаментальними структурами і становить у її творах «феномен буттєвості, феномен невмирущої духовності життя» [4, с. 74]. Її рослинні композиції є надзвичайно динамічними («Буйна» (1945), «Квіти та овочі» (1959)). Мистецтвознавець О. Найден зазначав, що: «Метаморфічне явище квітки, багате на форми і кольори, також пов'язується з категорією руху, переходу з одного стану в інший; є символом плінності часу та минулості людського життя. Квітка дивиться в небо, у сфери духовних злетів і перетворень...» [5, с. 1].

Краса рослини — це значно більше, ніж гарні квіти, листя. Красу можливо відчувати лише через чуттєво-духовне світосприйняття доквілля, а саме так людство одвічно сприймало містичність божественного начала [10, с. 205].

Оскільки любов до квітів є однією з характерних рис українців, то й квітник був неодмінною частиною садиби українського селянина. В естетичній й природній водночас парадигмі філософії садівництва також криється глибокий зміст, адже людина, її родина, родовід у цілому живучи у хаті, що стоїть в саду апіорі долучається до ідеалу краси, що його символізують весняні, літні, осінні квіти [16, с. 95].

Мальви є чи не найбільш поширеними та улюбленими квітами в Україні. Мальва символізує красу, вроду, молодість, є знаковим атрибутом сільського краєвиду [2, с. 352]. Художники часто відтворюють на своїх полотнах характерний український пейзаж з мальвами (К. Білокур «Мальви» (1950), В. Зарецький «Мальви» (1986), П. Кончаловський «Мальви» (1921), Д. Нарбут «Мальви» (із серії «Квіти України»), В. Сидорук «Маки і мальви в саду» (1957)).

В. Скуратівський називає мальви, разом з калиною, вербою, тополею одвічними символами, якими опредметнювалося найсвятніше — любов до рідної землі і водночас зазначає: «Не було села, а в ньому хати, де не палахкотіли б під вікнами мальви — ці незрадливі обереги нашої духовної спадщини» [9, с. 17].

У творах українських письменників також бачимо підтвердження тому, наскільки улюбленими для українців є мальви: «Всюди попід хатами повно квітів. Особливо ваблять око своєю красою струнки та високі рожеві мальви. Наскрізь просяяні сонцем, обліплені від низу й до верхів'я то рожевим, то густо-червоним цвітом, вони цілими заростями яскравіють біля кожної хати...» [1, с. 198].

Органічно ввійшли у традиційну українську культуру маки, зображення яких знаходимо у всіх видах мистецтва. Символіка маку пов'язана з пишністю, красою, родючістю, любов'ю. Ця квітка виконує роль оберегу, захищає від злих сил. У християнській традиції маки є символом безневинно пролитої крові. Традиція шанування маку виникла в Україні ще за давніх часів, про що свідчить поширеність мотиву цієї квітки у поезії, піснях, обрядовості нашого народу. Зображення квітки чи плоду маку є джерелом творчого натхнення для багатьох художників (К. Білокур «Хата в Богданівці» (1955), В. Зарецький «Маки» (1981), І. Марчук «Білі маки» (1980), О. Плешкан «Мак цвіте» (1920-ті), М. Приймаченко «Червоні маки» (1965), В. Сидорук «Маки махрові» (1969), О. Сластьон «Маки» (1902)).

Образ маку знаходимо у всіх жанрах народного мистецтва минулих століть і сьогодення: ткацтві, розписах (стін, меблів, кераміки, скла), писанкарстві, витинанках, оздобленні одягу. Особливо улюбленим мотивом є мак в народних майстрів петриківського розпису Т. Пати, Г. Павленко, Н. Білокінь.

Соняшник, як символ родючості та процвітання, енергії сонця і здоров'я, в українській культурі також шанують особливо. Для українців ця квітка є одним із образів батьківщини, можливо, тому її можна побачити навіть на гербах українських населених пунктів. Соняшник є рослиною, що орієнтована на світло сонця і навіть формою нагадує його. На формування почуття гармонії з природою та особливих естетичних емоцій вплинув відповідний клімат України, яка «залита світлом і теплом; життя, діставши своє optimum, радісно і пишно буває, прокинувшись у ласці від сонця: нас уражає гармонія в природі і пориває краса...» [3, с. 32]. Тому соняшник дуже часто зображений у творах мистецтва (Я. Гніздовський «Сонях», С. Зарицька «Соняхи» (1919), І. Кулик «Соняшники» (1986), В. Патики «Соняхи у синьому відрі» (1996), В. Сидорук «Соняшники»). При використанні притаманних кожному митцеві художніх прийомів, образ соняшника набуває у композиціях різного змістовного забарвлення. Так, у творі М. Приймаченко «Соняшник життя» (1963) квіти є не фантастичними, а досить схожими до природного прототипу. Прообразом роботи є світове дерево, яке відображає розуміння нашими предками побудови світу і входить у систему сакральних, символічних зображень.

Таким чином, часте зображення у творах українського пластичного мистецтва рослинних символів, а саме образу квітки, пояснюється тим, що символіка флори глибоко вкорінена у традиційній свідомості українського народу і є своєрідним засобом пізнання краси природи та втіленням природної досконалості. Сакральність є одним із найважливіших аспектів у сприйнятті українцями навколишнього середовища. Тому для українських митців художнє осмислення простору набувало сакрального значення і рослинні символи сприймалися ними як образ ідеального довкілля. На більшості зображень квітка є не просто предметом замилювання, але й алегоричним символом. Виходячи із традиційних уявлень про гармонію людини і природи і підмітивши осо-

близькості різних видів квітучих рослин, українські художники, перш за все, сприймали квітку як виразник сутності природної краси, що символізує духовну досконалість.

1. Гончар О.Т. Твори : у 6 т. / О.Т. Гончар. — Т. 2. — Київ : Дніпро, 1978. — 536 с.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.П. Жайворонок. — Київ : Довіра, 2006. — 703 с.
3. Миколаєнко Л. Український степ як естетичний феномен / Л. Миколаєнко // Український культурологічний альманах. — Київ, 2000. — Вип. 37—38. — С. 28—43.
4. Найден О. «Благословенное Господом дело» / Олександр Найден // Червоних сонць протуберанці : збірник мистецтвознавчих и культурологічних праць до 100-річчя Катерини Білокур. — Київ : АртЕк, 2001. — С. 61—89.
5. Найден О. Цар-квітка / О. Найден // Українська культура. — 2000. — № 11/12. — С. 1—2.
6. Найден О.С. Орнамент українського народного розпису / О.С. Найден. — Київ, 1989. — 132 с.
7. Осадча О.А. Семантика орнаментальних мотивів у декоруванні хатніх ікон / О.А. Осадча // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. — 2012. — № 5. — С. 70—80.
8. Селівачов М.Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / Михайло Селівачов ; передмова: акад. М.В. Поповича. — Київ : Арт ; Фенікс, 2013. — 416 с. — (3-є вид.).
9. Скуратівський В. Берегиня / В. Скуратівський. — Київ : Радянський письменник, 1998. — 278 с.
10. Сніжко В.В. Українознавство: природна психо-філософська концепція : монографія / Валерій Сніжко ; МОН України ; ННДІ українознавства. — Київ, 2010. — 528 с.
11. Степовик Д. Історія українського мистецтва : у 5 т. / Д. Степовик ; НАН України ; ІМФЕ ім. Рильського ; голов. ред. Г. Скрипник. — Київ, 2011. — Т. 3: Мистецтво другої половини XVI—XVIII століття. — С. 222—254.
12. Тріска О.О. Народна ікона на склі другої половини XVIII—XIX століття: європейський контекст : дис. ...кандидата мист.: 17.00.06 / Тріска Оксана Олегівна. — Львів, 2009. — 178 с.
13. Федущак М. Квітання під небозводом України / Марія Федущак. — Івано-Франківськ : Нова зоря, 2011. — 288 с.
14. Філософія природи / А.В. Толстоухов, Ю.О. Мєлков, С.М. Ягодзінський та ін. — Київ : Парапан, 2006. — 208 с.
15. Юр М. Конструкція мотиву «Квітки» в українських селянських розписах та безпредметному живописі

1910—1920-х років / М. Юр // Мистецтвознавство України: Збірник наукових праць / Акад. мистецтв України ; Ін-т проблем сучасного мистецтва. — Київ, 2008. — Вип. 9. — С. 60—68.

16. Ямчук П.М. Філософія саду в світовій та українській світоглядних традиціях / П.М. Ямчук // Філософські обрії. — 2013. — Вип. 30. — С. 89—97.
17. Янковська Д. Еволюція рослинних форм в орнаментіці творів українського іконопису XVII ст. / Дарія Янковська // Народознавчі зошити. — 2003. — № 5—6. — С. 835—841.
18. Селезнева Е.Л. Цветы — остатки рая на земле / Е.Л. Селезнева // Режим доступа: <http://www.gardener.ru/events/exhibition/cat236.php>.

Vita Lototska

THE SACREDNESS OF FLORAL MOTIFS IN THE UKRAINIAN PLASTIC ART

The article deals with the features of the embodiment of the sacredness of the environment in the images of flora on the basis of examples of Ukrainian plastic works of art. Investigation of floral images in order to identify key ideological and artistic and aesthetic basis of folk and professional artist's creativity is one of the topical issues in the Ukrainian art criticism. The attention was focused on the analysis of the floral motifs that are the most common images of the flora in art. The results of the research support the idea that for Ukrainian painter's artistic interpretation of space acquired sacred significance and floral motifs were perceived by them as the image of an ideal environment.

Keywords: sacredness of the environment, folk traditions, flower, icon, semantics, Ukrainian plastic arts.

Vita Lototskaja

САКРАЛЬНОСТЬ МОТИВОВ РАСТИТЕЛЬНОГО МИРА В УКРАИНСКОМ ПЛАСТИЧЕСКОМ ИСКУССТВЕ

В статье рассматриваются особенности воплощения идеи сакральности окружающей среды в образах растительного мира на примере украинских произведений искусства. Исследование системы флористических мотивов с целью выявления ключевых мировоззренческих и художественно-эстетических основ творчества народных и профессиональных мастеров является одним из актуальных вопросов в отечественном искусствоведении. Акцентируется внимание на цветочных мотивах, которые являются наиболее распространенными видами растительного мира в искусстве. Результаты исследования подтверждают, что для украинских мастеров художественное осмысление пространства приобретало сакральное значение и растительные символы воспринимались ими как образ идеальной окружающей среды.

Ключевые слова: сакральность окружающей среды, народные традиции, цветок, икона, семантика, украинское пластическое искусство.